

Обличчя війни

До вшанування пам'яті загиблих євреїв Сарненського гетто

Мабуть, ніякими словами не можливо описати те жахіття, яке відбулося 76 років тому на околиці нашого міста. Людська свідомість не сприймає такого страшного злочину проти людяності, проте факти кажуть інше... Голокост, який випав на гірку долю єврейського народу в Європі в роки нацистської окупації, знищив дві третини населення Сарненщини.

Перші єврейські сім'ї поселилися в місті на початку ХХ ст., коли відомий на наших землях генерал Дерожинський скористався спеціальним дозволом міністра внутрішніх справ Російської імперії, в котрому зазначалось, що євреї мають право вільно поселятись у невеличких містах. З того часу до Сарн почали з'їжджатися єврейські торговці та ремісники, щоб придбати землі для розвитку своєї справи. Перші єврейські сім'ї: Гайфман, Зінгер, Гаммер, Турок – згодом були серед тих, хто будував Сарни. Єврейські торговці купували ліс, продавали деревину та пиломатеріали.

Під час польського перепису 1921 р. єврейська громада налічувала вже 2792 чол. Євреї працювали в адміністративних установах і банках, лікарями, вчителями, надалі торгували лісом, м'ясом та ін. Існували такі професії, як водоноси, служителі культу, кухарі, переписувачі Тори, ткачі-надомники, каменотеси, гробокопачі.

Організація малого бізнесу на чолі з Н. Пірлстейнгом, А. Розенбергом, І. Зудіком, А. Лангером, А. Гуніком, А. Фрімаком та ін. разом із профспілками на чолі з Я. Бриком, А. Пасманом, М. Лауфером, Я. Клієсом, Я. Шнайдером, Н. Кауфманом, Й. Берлінським, А. Туркеніц, Г. Ліфшиц, Ш. Зандвейс та ін. заснували банк у будинку Якова Брика. Банк надавав позики вищезгаданим євреям і тим самим забезпечив їхню діяльність. Керівниками його були Лауфер і Глік, службовцями – Ашер Гейфман, Нох Пірлстейн, Аарон Розенберг, Альтер Лангер, Іцхак Зудік, Яков Клієс, Нахман Кауфман, Ашер Шнайдер і Йон Базонос. Довгий час головним бухгалтером служив Гершель Зіраль.

Основними джерелами доходів єврейського населення в Сарнах були торгівля та ремесла. Тому в 1925-1926 рр. у місті Барух Розенберг, Мендл Зіндл, Елімелех Лівшиц, Бенджамін Канторович, Іцхак Левін, Джозеф Марголіс, Йосип Харпак та ін. заснували ще один банк, що називався «Банк для торгівлі та ремесел». Відділення його було в будинку Раббі Кунда. І надавав він кредити торговцям, дрібним купцям і кустарям-ремісникам.

Також у нашому місті існувала єврейська адвокатська контора, службовці котрої захищали інтереси єврейської громади в державних фінансових і торговельних установах, а також перед податковою, яка стягували податки в міський бюджет. Це траплялося досить часто, оскільки почали з'являтися нові розпорядження, котрі стосувалися саме єврейського робітника й торговця, також видавалися дозволи на роботу для ремісників, комерційні, а також місця на ринку.

Будівництво Сарн, розширення та благоустрій відбувалися завдяки керівництву міста, його главі та єврейським депутатам у міській раді. Із самого відкриття муніципального уряду у 1920 р. і аж до останнього дня свого існування в 1939 р. там завжди був єврейський чиновник, депутат муніципального уряду, а також ще два депутати-євреї в керівництві.

Довгий час торговець Давид Бірг виконував обов'язки заступника голови міста. Він знав іврит, був, загалом, освіченим чоловіком, а згодом очолив єврейську громаду. Слідом за ним посаду зайняв власник великої аптеки в місті Джозеф Барзам, він опікувався будинком сиріт у Сарнах і був засновником низки інших єврейських установ. Окрім раніше згаданих, декілька інших євреїв обрали членами муніципальної ради, зокрема таких, як Мендл Зіндл, Аарон Розенберг, Альтер Фрімак, В. Голдман та інші. Основним обов'язком членів ради було організувати життя в єврейській громаді.

Зі слів Якова Цука: «Моє місто Сарни, ти не мало ні блиску, ні лоску. Ти покоїлося серед боліт і калюж, з валками піску довкола себе. Твої вулиці були прокладені без будь-якого порядку і під час дощової пори перетворювалися в грязьові вирви та калюжі води. Будинки твоїх жителів, побудовані в основному з почорнілих і місцями навіть позеленілих дерев'яних дощок, свідчили про економічні умови їх мешканців. Втім, вони були дорогими нам, такими, як були. Ми не шукали твоїх недоліків і вад, так само, як дитина не бачить недоліків у своїй улюбленій матері. Ти повністю було творінням зусиль тих, хто жив у тобі і побудував тебе, доказом їх існування, їх діянь і мудрості їхнього життя, що їй вони проявили не один раз перед обличчям потрясінь долі. У твоєму середовищі вони майже дожили до ювілею, вони піднімали сім'ї, нащадків і боролися за своє виживання при всіх напастях».

Основним місцем для єврея був його дім, де мешкала родина. Єврейський дім – це не лише місце для проживання, це приміщення, де був присутній Бог. Легко було відрізнити будинок, у котрому проживали євреї. Тора вимагала, щоб до верхньої частини одвірку був прикріплений невеличкий сувій у коробці – мезуза. Заходячи в будинок, ортодоксальний єврей торкався мезузи й цілував свої пальці. Так виражалась його любов до Бога і Тори. *(Наталія Трохлюк. Штетл Березно. З історії єврейської громади міста. Літопис Березнівщини. Наукові записки Березнівського краєзнавчого музею. Випуск III).* Центральними вулицями, на яких жили євреї, були Торгова, Купецька, Садова, Окопна, Широка. Дрібніші купці-євреї будували свої будинки на Торговій (Просвіти). Були вони дерев'яними або з цегли з добудованими невеличкими дерев'яними ганками, і, зазвичай, у фасадній частині містилася крамниця або майстерня. В місті також функціонували дитячий приватний садок, школи, де навчались єврейські діти: хедери, Тарбут школа, реміснична школа ОРТ, а також будинок дітей-сиріт.

Синагога була другим після дому місцем релігійного життя для євреїв. Це був не лише будинок для молитви, а й місце зібрання єврейської громади. Усі синагоги орієнтувались на Єрусалим – туди, де колись був Єрусалимський храм. Усе в цій сакральній будівлі мало слугувати єдиній меті – зустрічі з Богом. У місті звели шість дерев'яних синагог. Більшість із них розташовувались у районі єврейського кварталу. Лазню з міквою побудували на початку вулиці Садової.

З початком німецько-радянської війни відголоски вибухів докотились і до Сарн, що призвело до неабиякого хвилювання серед місцевого єврейського населення. Більшість жителів міста не оцінили ситуацію належним чином і відчували небезпеку лише тоді, коли його вулиці переповнили біженці-євреї з Польщі, котрі розповідали про неминучість нацистського вторгнення та початок німецько-радянської війни.

Почалися хаос і паніка. Люди метушилися, шукаючи порятунку. Новини з фронту приходили все гірші й гірші. Протягом декількох тижнів всю територію Західної України захопили нацисти. Часто повторювались повітряні атаки німецьких літаків. Єврейське населення не знало, до кого звернутися за допомогою. Одні пропонували зібрати речі й вирушати в Росію, інші – залишатись у Сарнах. Проте всі спакували свої пожитки й чекали розгортання подальших подій. Частина єврейського населення все ж таки вирушила в бік Клесова. Неможливо описати плач і крик, що чулися на вулицях Сарн, коли євреї з дітьми на руках і прив'язаними до плечей речами прощалися з рідними.

Німці окупували місто 6 липня 1941 року. Перше, що вони зробили, – вибрали 50 чоловіків-євреїв для роботи на складах із попередженням, що якщо щось трапиться з німецькими солдатами, то ці євреї будуть розстріляні. Наприкінці 1941 року створили юденрат у складі 5 євреїв: 70-річний президент Гершунок, віце-президент Канторович, секретар Нейман, скарбники – Гройсман і Пікман. Також поставили вимоги до єврейського населення Сарн: всі євреї мають носити білі пов'язки із зіркою Давида, всі єврейські будинки повинні мати знак із нею. Якщо такий наказ не виконували, окупаційна влада накладала штраф у розмірі 30 рублів.

15 серпня, через місяць після захоплення Сарн, нацисти поставили вимогу єврейській громаді – сплатити внесок контрибуції в розмірі 13 кілограмів золота, котрий потрібно було здати протягом 8 днів. Страшна паніка виникла серед євреїв, коли сарненський гебітскомісар Геель видав наказ, щоб всі євреї зібрались у центрі міста. Оскільки всі єврейські чоловіки й жінки були зареєстровані, вимушені були нести до гебітскомісаріату золоті речі. Коли настала люта зима 1941 року, здавали для солдатів окупаційної армії кожухи, пальта й чоботи.

Щодня німці брали 400 євреїв для праці. Їм доводилося пиляти дерева, будувати міст над річкою Случ, зруйнований советами, копати торф тощо. Жінки переносили цеглу з одного кінця міста в інше. Працівники отримували 100 грамів хліба в день. Деякі євреї жили в магазинах, які вони тримали перед війною. Інші обмінювалися з селянами, віддавали своє найкраще майно за хліб, але більшість голодувала. Через юденрат німці почали конфісковувати в євреїв велику рогату худобу, коні, радіо, меблі, постільну білизну й ін. Президент Гершунок кричав: «Євреї! Віддайте все, що у вас вимагають, – і вони дозволять вам жити. Дійна корова не буде зарізана». Згодом замість пов'язок всім євреям наказали носити на спині та над їхніми серцями жовті емблеми довжиною 8 сантиметрів.

У квітні 1942 р. німецька влада видала новий наказ: протягом 15 днів створити гетто, в яке зігнати все єврейське населення міста, навколишніх сіл і ближніх районів. Обнесли його двома огорожами з колючого дроту на відстані 1 м одна від одної. Два кулемети встановили біля воріт Сарненського гетто, яке охороняв загін єврейської поліції на чолі з комендантом Марголісом. Їхня місія полягала в тому, щоб підтримувати порядок, стояти біля воріт, не дозволяти євреям виходити в місто, а українцям і полякам входити в його межі. Євреї могли вийти з гетто тільки через ворота для виконання певної роботи відповідно до спеціального дозволу коменданта поліції. Якщо єврея виявляли за його межами без такого дозволу, то карали штрафом і побиттям. Якось жінка вийшла з гетто без дозволу, сховалась у місті, але того ж дня її разом з усією сім'єю з 7 чоловік розстріляли.

Крім того, німці почали приводити людей до гетто з навколишніх сіл і містечок (Дубровиця, Березне, Рокитне, Клесів). Загалом 14000 євреїв. Поширювалися чутки про те, що в Рівному та інших містах поблизу Сарн вбили євреїв. Ситуація з кожним днем ставала все критичнішою, бо люди відчували, що їх чекає неминуча смерть.

Перша «акція» знищення Сарненського гетто відбулася 26 серпня 1942 року. Почалося все з того, що всім чоловікам наказали вишикуватись на вулиці біля гетто. Ніхто не розумів для чого. Людей ділили на групи з 50 чоловік. Нажаханих євреїв запевнили, що будуть лише відбирати чоловіків для роботи. Вони вірили й нічого не робили для того, щоб врятуватися. Першу колону з 300 чоловік повели через залізничне полотно до тимчасового гетто на Поліській стороні міста, недалеко від костелу. Німці нищпорили по будинках, хворих і тих, хто не вийшов із дому, розстрілювали на місці, а жінок, дітей і старших людей виводили на вулиці. На перехрестях стояли групи нажаханих людей, котрі дивились зі страхом на своїх убивць. Багато євреїв покінчили життя самогубством, використовуючи отруту. 27 серпня о 14 годині вивели з гетто всіх мешканців Рокитного – 500 чол. Німці забрали їх речі, одяг – все, що вони мали з собою, завантажили у вагони, які чекали біля воріт.

26-28 серпня 1942 р. – страшні дні ліквідації гетто. В кілометрі від тимчасового був невеликий ліс, в якому вирили три великі ями. Німці виводили людей, наказували роздягатися і розстрілювали.

За різними підрахунками в ті серпневі дні 1942 року від злочинних діянь нацистів загинули від 14 до 18 тисяч євреїв і 1500 циган. Це чорна сторінка в історії міста Сарни. Тисячі невинних людей вбили лише за те, що вони були євреями. На жаль, ми ніколи не дізнаємося, яким би було наше місто, якби ці люди залишилися живими, бо тисячі талановитих євреїв, які б могли розвивати його, знищили. Наш обов'язок зберігати пам'ять про ці події та розказувати про них наступним поколінням.

Вікторія ДАШКО,

директор Сарненського історико-етнографічного музею.

(У статті використані матеріали з книги Esther Gilbert «Memorial Book of the Community of Sarny»).